

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, İSTANBUL UNIVERSITY

17 AGUSTUS 1988

# İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE İNSTITUTE OF İSLAMİC STUDIES

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR—QUARTERLY

Müdür — Editor

PROF. DR. ZEKİ VELİDİ TOGAN

**CİLD — VOL. I.**  
**CÜZ — PARTS 1-4**  
1953

İbrahim Horoz Basımevi  
İSTANBUL  
1954

# VAFİYÂT

MUASIR İRANIN BÜYÜK ÂLİMİ

MİRZA MUHAMMED HAN QAZVİNİ (1877-1949)

İran'ın son asırda yetişen büyük âlimi Mirza Muhammed Han Qazvîni İslâm tetkikleri sahasında büyük bir rahne açarak aramızdan ayrılmıştır. Mirzanın 27 Mayıs 1949 da vâki olan vefat haberi dünyanın her tarafında ve sayısı çok dostları arasında büyük bir teessürle karşılanmıştır. Biz de bu haberi Avrupa gazetelerinden öğrenmiştik<sup>1)</sup>. Mirza Muhammed Han İbn Abd al-vahhâb al-Qazvîni tarihle uğraşan Türklerce de iyi tanınmış bir âlimdi. Kendisi medreseden yetişmiştir. Babası Mirza Abdülvehhab da ulemadan olup Nasîreddin Şah



zamanında İslâm âlimlerinin hal tercümelerine ait bir ansiklopedi mahiyetinde neşredilen bir kaç cildlik "Nâme-i Danişverân,, nam eserin tasnif ve tertibine iştirak etmiştir. Mirza Muhammed Han 31 Mart 1877 (14 Rabi I, 1294 h) de doğmuş olduğundan vefatında 72 yaşında idi. 1929 senesinde Pariste iken bana imla ettirdiği hal tercümesinin hülâsası şudur: Mirza Muhammed tahsilini bitirdikten sonra Tahran medreselerinden birinde tedris ile meşgul olmuş, Seyyid Hasan Takizade ve Furugi Han gibi İran ahrarının neşriyatına da ilmi yazıları ile iştirak etmiştir. Küçük biraderi Mirza Ahmet Han 1904 te bir İran şirketi tarafından bir memuriyetle Londraya gönderildiğinde bu şehrin müze ve kütüphanelerinde mevcut zengin İslâm eserlerinden istifade etmeyi kendisi için ideal edinen Mirza Muhammed biraderine British Museum'da mevcut yazmalardan bazılarına dair

malûmat elde ederek göndermesini rica etmiştir. Mirza Ahmed de Londradaki İslâm eserlerinden istifade etmek için ağabeyisini bu şehre getirtmekten başka çare olmadığını görerek onu bir müddet çalışmak için Londraya davet etmiş. Bir kaç ay kalmak niyetiyle Tahrandan Londraya gelen Mirza Muhammed İngiltere, Fransa ve Almanyadaki İslâm eserleri ile uğraşarak bütün hayatını Avrupada geçirmiştir. Arabiyatta çok derin vukuf sahibi olan Mirza Muhammed İngiliz müsteşriklerinin, bilhassa Prof. Eduard Browne'in dikkatini çekmiş, o da bu genç İran âliminin devamlı olarak Londrada kalıp o vakit başlanan Gibb İslâm eserleri serisi (Cibb Memorial Series) neşri işlerinde çalışmasını teklif etmiş, Mirza da bunu kabul etmiştir. Mirza Muhammed Londrada iki sene kaldıktan sonra 1906 da Gibb vakfiyeleri hesabına neşrolunan bazı eserleri tab'a hazırlamak için Parise gelmiş ve orada Bibliotheque Nationale'de mevcut zengin yazma eserler içine dalmıştır. Londra ve Paristeki mesaileri neticesinde Mirza

<sup>1)</sup> [Qazvîni'nin vefatını müteakip yazılan bu makalenin bidayette "Cumhuriyet,, gazetesinde, sonra "Yeni İstanbul,, gazetesinde, daha sonra merhum Ömer Rıza Beyin vesatetiyle bir daha «Cumhuriyet» te neşri için teşebbüs ettim. Fakat sebebi ne olursa olsun bu makale neşir için bir türlü kabul edilmedi, herhalde bu büyük İranlı âlime karşı mezkûr gazetelerin menfi bir fikri bulunmasa gerekirdi. Makalemizin şimdi neşri merhum ile, vefatının beşinci yıldönümü dolayısıyla hatırlanmış olsun.]

Muhammed Han bizim Türk tarihi için de birinci derecede mühim kaynaklardan olan *Lubāb-i 'l-albab-i Muhammed Avfi* ve *Çaharmaqale-i 'Arūfī* nam eserlerin edisyon kritiğini yapmış, bunlardan Selçuklu devri şairleri hayatına ait kaynak olan *Lubāb-i 'l-albab*'ın ilk cildi o daha Parise geldiği sırada 1906 da intişar etmiş; *Çahar Makale* de 1906 da yayınlanmıştır. Her iki eserin sonlarına ilâve ettiği derin ilmî haşiyeleriyle âlimlerin dikkatini çekmiştir. Sonra Horezmşahlar ve Moğollar devri tarihi olan *Cihānguşā-i Cuveynī*'nin ilk cildinin edisyon kritiğini hazırlamış ve 1912 de bu eserin ilk cildini mükemmel haşiyelerle neşredererek tarihi kaynakların Avrupada müsteşriklerle işbirliği yapan şarklı âlimler tarafından yayınlanmasının ilim için en sağlam yol olduğunu isbat etmiştir. Mirza Paristeki hayatını, Gibb vakıflarından ve İrandan aldığı tahsisatla temin etmiştir. İlk Cihan harbi çıkınca Mirza, İran ahrarının rehberi Seyyid Hasan Taqizadenin davetiyle 1915 te Berline gelmiş ve buradaki İslâm eserleri ile meşgul olarak 6 sene kalmış, Londra, Paris ve Berlinde uzun seneler kalmakla her üç dili de mükemmel öğrenmiş ve her yerde müsteşrik ve diğer ulema ile ihtilât ederek kültür itibariyle de muasır âlimler safında yükselmiştir. Gençlik arkadaşı olan Muhammed Ali Furugi Han (sonradan İran başvekili olan zat) 1920 de Paris elçisi olunca Mirzayı Berlinde getirterek, sonra Şahın saray veziri Temürtaş Han da Parise geldiğinde Mirzanın mesaisi ile ilgilenerek onun Avrupadaki çalışmalarını İran hükûmeti tarafından temin etmişlerdir. Pariste evlenen Mirza Muhammed bu şehirde bu defa tam 20 sene kalmış, burada diğer bir çok neşriyatı meyhanında tarihimizin baş kaynaklarından olduğunu zikrettiğim "Cihanguşa,"nın 2. ve 3. cildlerini neşretmiş ve Avrupa kitab hazinelerindeki İslâm eserlerini fotoğraf ve film şeklinde İrana göndermek işiyle de meşgul olmuştur. 1939 da harp başlayınca Mirza Muhammed İrana dönerek ailesiyle birlikte Tah-randa kalmış ve takdirkârları arasında daha 10 sene kadar yaşamıştır.

Mirza Muhammed islâmiyatçı müsteşriklerin hemen hepsiyle dostluk münasebetinde bulunarak onlar arasında İran ilim ve irfanını temsil etmiş, arap ve fars metinlerinin kıraat ve izahında pek çok âlimlere yardım etmiş ve Londra Üniversitesinde İran dili profesörü V. Minorski "Hudud-u 'l-âlem," nam coğrafi eserin neşrinde sonsuz yardımlarını görmüş olması dolayısıyla bu büyük eserin neşrini Mirza Muhammed Hana ithaf etmiştir. Kendisinin Paris'te Rue Gazan 23 teki ikametgâhı muhtelif milletlere mensup ilim ehillerinin görüşme yeri oluyor ve ikamet ettiği "Rue Gazan," dostları tarafından "Koça-i Gazan Han," ve evinin nâzır bulunduğu "Parc de Montsouris," de «Hadîqat-i Mansû» diye İslâm tarihinde iki mühim şahsiyetinin isimleri ile anılır.

Mirza Muhammedi gıyaben daha 1912 denberi tanıyordumsa da, ilk defa olarak 1923 te Parise gelişimde kendisiyle görüşerek şahsî dostluğunu elde etmeğe muvaffak oldum. Kendisinden 26 sene zarfında aldığım mektuplar büyük bir cild teşkil eder. Paristeki yazmalara ait sorularım dolayısıyla yazdığı mektuplarından bazıları 10-15 sayfalık risaleler şeklindedir. Merhum ilmî mevzulara ait yaptığımız sualleri hiç bir zaman cevapsız bırakmamıştır. Bundan başka merhumun, diğer dostlarına karşı olduğu gibi, bana karşı da samimî bağlılığını, hayatın ağır günlerinde göstermekten bilhassa haz duyduğunu da burada onun en yüksek vasıflarından biri olarak zikretmeliyim. Kendisinin İslâm milletlerini biri birine düşüren şovenlik hareketleriyle alâkası yoktu, ilim ehilleriyle, bilhassa İslâmlar arasında zuhur eden ilim ehilleri ile can ciğer dost oluyordu. Hindistan ve Arap âlimleri arasındaki dostlarından ölmüş olanları hakkında "Yâdigâr,"

mecmuasında "Muâsırların vefiyeleri," ismi altında neşrettiği makaleler komşumuz olan İranda Mirza Muhammed'in, eskiden muhtelif İslâm milletlerine mensup âlimler arasında yaşayan uhuvvet ruhunu nasıl canlı olarak yaşatmış olduğunu göstermek itibariyle ibret vericidir. Biz Türk dostları onun Tahrandaki mezarına bir çelenk koyamadıkça da kalplerimizdeki mezarı solmaz çelenklerle örtülüdür. Ruhü şad olsun.

Mirza Muhammed Han'ın neşrettiği eserler şunlardır :

1 — *Şair Mesud Sa'd Selmân'ın hayatı*, İngilizce olup İngiliz Asya Cemiyeti mecmuasında çıkmıştır.

2 — *Abu Sulayman Mantiqî Sicistânî'nin tercümei hali*, Farsça olarak 1933 te Pariste İraniyat tetkiki ve İran sanatı Cemiyeti'nin neşriyatı meyânında (N. 5) intişar etmiştir.

3 — Nureddin Muhammed Münşî'nin *Nefset-u'l-maşdûr* nam eseri hakkında tetkikat, Tahran 1308 (hicri şemsi), farsça.

4 — *Şarh-i hâl-i mamduhî-ni Seyh-i Sa'dî*, Sa'dî'nin memduhkârının hal tercümeleri, Tahran 1317 (hicri şemsi), farsça.

5 — *Bist Maqale-i Qazvinî*, merhumun muhtelif mecmualarda yazdığı ilmi makaleleri, iki cild olarak Bombay ve Tahranda, 1307, 1313 senelerinde basılmıştır.

6 — *Müfessir Seyh Abu'l-futuḥ Razi'nin tercümei hali*, ki bu zatın tefsirinin beşinci cildinin sonunda Tahranda basılmıştır.

7 — *Vafiyât-i mu'âsirîn*, merhumun kendi muâsırlarından vefat edenlerinin hal tercümeleri ve onlara ait hatıratı. 1326-27 de Tahranda Yâdigâr mecmuasında tefrika edilmiştir.

Edisyon kritiğini yaptığı eserler şunlardır :

1 — *Lübab-i'l-albâb* Muhammad 'Avfi'nin ilk cildinin neşri, 1905. Leyden.

2 — *Çahâr Maqâle-i Arûdî* Samarqandı, 1909. Leyden.

3 — *Merzubân-nâme-i Sa'deddîn Varâvinî*, 1917. Leyden'de basılmıştır.

4 — *Al-Mu'cam fi ma'âzir-i aş'âr 'l-acam*, Şemseddin Muḥammad ibn Qays Râzî, 1909.

5 — *Tarih-i Cihānguşâ-i Cuveynî*, 1912-1937 seneleri arasında üç cild olarak Leyden'de intişar etmiştir. En büyük ve en çok zahmete katlanarak neşrettiği eser budur.

6 — *Hafız Şirazî Divanı*, Dr. Qasim Ğani ile birlikte 1320 h. ş. de intişar etmiştir, Hafız Divanının en ilmi neşri budur.

Bundan başka Abbas İqbal Mirza Muhammed Hanın Şiraz mezarları hakkında *Şadd-u'l-izâr* nam eserin, Amin Ahmet Razi'nin *Haft iqlim*'inin, Fasiḥ Havâfî *Mucmalu't-tavârix*'inin, Muntacib-u'l-mulk Cuveynî *Atabat'u'l-kataba* kitabının edisyon kritiğini kendisi ile birlikte taba hazırlamış olduğunu yazmaktadır (*Yâdigâr*, V, N. 10, s. 54).